

Didactisch cahier ondernemingszin en ondernemerschap

Inhoud

---

1. Situering	3
1.1. Gevolgen voor GO!	3
1.2. Gevolgen voor OVSG	4
1.3. Gevolgen voor POV	5
1.4. Opzet van dit didactisch cahier	6
2. Begrippen	7
2.1. Ondernemerschap	7
2.2. Ondernemingszin	9
2.3. Financiële educatie	10
3. Krachtlijnen voor een aanpak	11
3.1. Activerende aanpak	11
3.2. Projectmatige aanpak	11
3.3. Nadruk ligt op het verwerven van competenties	11
3.4. Ondernemingszin en ondernemerschap is er voor iedereen	11
3.5. Evaluatie en rapportering	12
4. Leerlijn ondernemingszin en ondernemerschap	13
4.1. Eerste graad	13
4.1.1. Aanpak	13
4.1.2. Doelstellingen	14
4.2. Tweede graad	14
4.2.1. Aanpak	14
4.2.2. Doelstellingen	15
4.3. Derde graad	15
4.3.1. Aanpak	15
4.3.2. Doelstellingen	15
5. Uitrusting	17
6. Ondersteunend materiaal	18

1. Situering

Vanaf 1 september 2018 verdwijnt in Vlaanderen de verplichting voor ondernemers om bij de opstart van een eigen onderneming een attest bedrijfsbeheer voor te leggen. Deze aanpassing heeft gevolgen voor die scholen die bedrijfsbeheer (via het vak toegepaste economie) inrichten. De regelgeving legt enerzijds op welke doelstellingen behaald moeten worden vooraleer het getuigschrift kan worden uitgereikt, anderzijds bepaalt de overheid dat er minimum vier lestijden per week aan bedrijfsbeheer moet worden besteed (vaak gespreid over twee schooljaren).

Door het opheffen van de verplichting om in Vlaanderen een attest bedrijfsbeheer voor te leggen, ontstaat er een nieuwe situatie waarbij de vraag kan gesteld worden of het uitreiken van het getuigschrift bedrijfsbeheer nog wel relevant is.

1.1. Gevolgen voor GO!

Het getuigschrift bedrijfsbeheer wordt momenteel in vier verschillende situaties uitgereikt:

- In een aantal studierichtingen van het studiegebied Handel (BSO Kantoor, BSO Verkoop, TSO Boekhouden – informatica, TSO Handel en TSO Secretariaat – talen) zijn de doelstellingen bedrijfsbeheer in de reguliere leerplannen op een geïntegreerde manier opgenomen. Voor deze studierichtingen en hun leerplannen verandert er op korte termijn niets. De doelstellingen passen immers perfect in het studieprofiel van deze studierichtingen.
We **adviseren** om het getuigschrift bedrijfsbeheer uit te blijven reiken aan de leerlingen van het zesde jaar die geslaagd zijn voor bedrijfsbeheer. Hoewel het getuigschrift niet meer nodig is om in Vlaanderen een onderneming op te starten, kan dit getuigschrift wel een meerwaarde betekenen bij latere sollicitaties, het aanvragen van een lening bij de opstart van een onderneming, het opstarten van een onderneming in Brussel of Wallonië...
Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).
- In een aantal studierichtingen maakt het leerplan bedrijfsbeheer (via het vak toegepaste economie) deel uit van het curriculum (BSO Brood- en banketbakkerij en confiserie, BSO Restaurant en keuken, BSO Slagerij en verkoopsklare gerechten, TSO Hotel, TSO Informaticabeheer en TSO Slagerij en vleeswaren) onder de vorm van een apart leerplan. Vanaf 1 september 2018 schrappen we deze leerplannen in het vijfde jaar en vanaf 1 september 2019 in het zesde jaar.
Voor de leerlingen die op 1 september 2017 met bedrijfsbeheer zijn gestart, verandert er niets. In het zesde jaar lopen de leerplannen in het schooljaar 2018 – 2019 verder.
De scholen **kunnen** het wegvallen van bedrijfsbeheer in deze studierichtingen (vijfde jaar vanaf 1 september 2018, zesde jaar vanaf 1 september 2019) opvangen via een project in de vrije ruimte (bijvoorbeeld door het opstarten van een mini-onderneming, studentenbedrijf.be, leeronderneming...). In tegenstelling tot de huidige situatie is een minimum aantal uren van vier lestijden per week (eventueel gespreid over twee jaren) niet langer nodig. Als advies kan er gesteld worden dat een project van twee lestijden per week, bijvoorbeeld in het zesde jaar, volstaat om met voldoende diepgang aan de ondernemerscompetenties te kunnen werken. Uiteraard kan een school steeds beslissen om, gegeven haar leerlingenpubliek en hun toekomstverwachtingen, dieper op de ondernemerscompetenties in te gaan en meer lestijden besteden aan ondernemerscompetenties.
Scholen die omwille van hun ligging (omgeving Brussel / Wallonië) het getuigschrift bedrijfsbeheer ook in de toekomst willen uitreiken, **kunnen** dit blijven doen a rato van minimum vier lestijden per week – eventueel gespreid over meerdere schooljaren – en op basis van het leerplan 2008/068 in de vrije ruimte. Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

- In de studierichting Se-n-se Agro– en groenbeheer maken de doelstellingen bedrijfsbeheer deel uit van het geïntegreerd leerplan. Voor deze studierichting wordt er een nieuw leerplan ingediend waarin de doelstellingen bedrijfsbeheer geschrapt zijn. De scholen **kunnen** het wegvallen van bedrijfsbeheer in deze studierichting opvangen via een project in de vrije ruimte, conform de vorige situatie.
- In alle andere studierichtingen is bedrijfsbeheer een vrije keuze van de school. Net als in de vorige situatie adviseren we deze scholen om aan ondernemingszin en ondernemerschapscompetenties te werken maar in een vrij kader (geen opgelegde doelstellingen en geen minimum aantal uren). Als **advies** kan er opnieuw gesteld worden dat een project van twee lestijden per week, bijvoorbeeld in het zesde jaar, volstaat om met voldoende diepgang aan de ondernemerschapscompetenties te kunnen werken.

We **adviseren** om op het einde van het schooljaar 2017 – 2018 nog een laatste keer het getuigschrift bedrijfsbeheer uit te reiken aan de leerlingen van het zesde of zevende jaar die geslaagd zijn voor bedrijfsbeheer op basis van het leerplan 2008/068, uiteraard mits voldaan is aan het wettelijk aantal uren.

Scholen die omwille van hun ligging (omgeving Brussel / Wallonië) het getuigschrift bedrijfsbeheer in de toekomst willen uitreiken, **kunnen** dit blijven doen, a rato van minimum vier lestijden per week – eventueel gespreid over meerdere schooljaren – en op basis van het leerplan 2008/068 in de vrije ruimte. Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

1.2. Gevolgen voor OVSG

Het getuigschrift bedrijfsbeheer wordt momenteel in drie verschillende situaties uitgereikt:

- In een aantal studierichtingen van het studiegebied Handel (derde leerjaar derde graad BSO Kantooradministratie en gegevensbeheer, derde leerjaar van de derde graad BSO Winkelbeheer en etalage en derde graad TSO Handel) zijn de doelstellingen bedrijfsbeheer in de reguliere leerplannen op een geïntegreerde manier opgenomen. Voor deze studierichtingen en hun leerplannen verandert er op korte termijn niets. De doelstellingen passen immers perfect in het studieprofiel van deze studierichtingen.

We **adviseren** om het getuigschrift bedrijfsbeheer uit te blijven reiken aan de leerlingen die geslaagd zijn voor bedrijfsbeheer. Hoewel het getuigschrift niet meer nodig is om in Vlaanderen een onderneming op te starten, kan dit getuigschrift wel een meerwaarde betekenen bij latere sollicitaties, het aanvragen van een lening bij de opstart van een onderneming, het opstarten van een onderneming in Brussel of Wallonië...

Indien scholen ervoor kiezen om het getuigschrift uit te reiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

- In een aantal studierichtingen maakt het leerplan bedrijfsbeheer (via het vak toegepaste economie) deel uit van het curriculum (Se-n-se KSO Grafische vormgeving, Se-n-se TSO Contactologie en optometrie en Se-n-se Dentaaltechnieken en suprastructuren). Vanaf 1 september 2018 schrappen we deze leerplannen.
- De scholen **kunnen** het wegvallen van bedrijfsbeheer in deze studierichtingen opvangen via een project in de vrije ruimte (bijvoorbeeld door het opstarten van een mini-onderneming, studentenbedrijf.be, leeronderneming...). In tegenstelling tot de huidige situatie is een minimum aantal lessen van vier lestijden per week niet langer nodig. Als advies kan er gesteld worden dat een project van twee lestijden per week, volstaat om met voldoende diepgang aan de ondernemerschapscompetenties te kunnen werken. Uiteraard kan een school steeds beslissen om, gegeven haar leerlingenpubliek en hun toekomstverwachtingen, dieper op de ondernemerschapscompetenties in te gaan en meer lestijden besteden aan ondernemerschapscompetenties.

Scholen die omwille van hun ligging (omgeving Brussel / Wallonië) het getuigschrift bedrijfsbeheer ook in de toekomst willen uitreiken, **kunnen** dit blijven doen a rato van minimum vier lestijden per week – eventueel gespreid over meerdere schooljaren – en op basis van het leerplan O/2/2010/386 in de vrije ruimte. Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

- In alle andere studierichtingen is bedrijfsbeheer een vrije keuze van de school. Net als in de vorige situatie adviseren we deze scholen om aan ondernemingszin en ondernemerscompetenties te werken maar in een vrij kader (geen opgelegde doelstellingen en geen minimum aantal uren). Als **advies** kan er opnieuw gesteld worden dat een project van twee lestijden per week, volstaat om met voldoende diepgang aan de ondernemerscompetenties te kunnen werken.

We **adviseren** om op het einde van het schooljaar 2017-2018 nog een laatste keer het getuigschrift bedrijfsbeheer uit te reiken aan de leerlingen van het zesde of zevende jaar die geslaagd zijn voor bedrijfsbeheer op basis van het leerplan O/2/2010/386, uiteraard mits voldaan is aan het wettelijk aantal uren.

Scholen die omwille van hun ligging (omgeving Brussel / Wallonië) het getuigschrift bedrijfsbeheer in de toekomst willen uitreiken, **kunnen** dit blijven doen, a rato van minimum vier lestijden per week – eventueel gespreid over meerdere schooljaren – op basis van het leerplan O/2010/386 in het complementair gedeelte. Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

1.3. Gevolgen voor POV

Voor de provinciale scholen die GOI-leerplannen volgen zijn de gevolgen beschreven in 1.1. geldig.

Voor de provinciale scholen die OVSG-leerplannen volgen zijn de gevolgen geldig bij 1.2.

Provinciaal Onderwijs Vlaanderen staat achter de adviezen in deze cahier vermeld.

Het getuigschrift bedrijfsbeheer wordt momenteel in volgende situatie uitgereikt in een leerplan ontwikkeld door Provinciaal Onderwijs Vlaanderen:

In de studierichting Se-n-se KSO Grafische vormgeving maakt het leerplan bedrijfsbeheer (via het vak toegepaste economie) deel uit van het curriculum.

De scholen **kunnen** het wegvallen van bedrijfsbeheer in deze studierichting opvangen via een project in de vrije ruimte (bijvoorbeeld door het opstarten van een mini-onderneming, studentenbedrijf.be, leeronderneming...). In tegenstelling tot de huidige situatie is een minimum aantal lessen van vier lestijden per week niet langer nodig. Als advies kan er gesteld worden dat een project van twee lestijden per week, volstaat om met voldoende diepgang aan de ondernemerscompetenties te kunnen werken. Uiteraard kan een school steeds beslissen om, gegeven haar leerlingenpubliek en hun toekomstverwachtingen, dieper op de ondernemerscompetenties in te gaan en meer lestijden besteden aan ondernemerscompetenties.

Scholen die omwille van hun ligging (omgeving Brussel / Wallonië) het getuigschrift bedrijfsbeheer ook in de toekomst willen uitreiken, **kunnen** dit blijven doen a rato van minimum vier lestijden per week – eventueel gespreid over meerdere schooljaren – en op basis van het leerplan O/2/2010/386 in de vrije ruimte. Indien scholen het getuigschrift uitreiken, moeten ze wel een checklist opstellen conform omzendbrief SO 2008/01 (<http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13955>).

1.4. Opzet van dit didactisch cahier

Zowel de overheid als het GO!, OVSG en POV blijven belang hechten aan de sleutelcompetentie ondernemingszin en aan competenties die verbonden zijn met ondernemerschap. Zo maakt ondernemingszin deel uit van de nieuwe eindtermen die vanaf het schooljaar 2019 – 2020 uitgerold worden vanaf de eerste graad.

In dit didactisch cahier reiken we mogelijkheden aan om rond ondernemingszin en ondernemerschap een leerlijn uit te werken, los van het getuigschrift bedrijfsbeheer en het strakke kader van de omzendbrief SO 2008/01. Voor scholen die het getuigschrift bedrijfsbeheer blijven uitreiken, verwijzen we naar het leerplan 2008/068 (GO!) of O/2/2010/386 (OVSG).

Deze tekst bevat enkel adviezen die een school in functie van haar eigen pedagogisch project kan implementeren en bevat geen enkele verplichting, noch op het vlak van inhouden, noch op het vlak van lestijden.

2. Begrippen

2.1. Ondernemerschap¹

“Met de term ondernemerschap bedoelen we het opstarten van een eigen zaak en alle daarop volgende fases die een ondernemer met zijn of haar onderneming kan doorlopen (continueren, groeien, herstarten...) en dit binnen een brede waaier aan sectoren, zowel binnen de private sector als de non-profit sector.”

Voor het omschrijven van competenties verbonden aan ondernemerschap kunnen verschillende kaders naar vorgeschoven worden. Het model dat vaak gehanteerd wordt binnen Vlaamse ondernemerschapsopleidingsinitiatieven is het ENTRE-profiel. Het ENTRE-profiel² biedt een aanknopingspunt om zicht te krijgen op de competenties die aan de grondslag liggen van ondernemerschap. In dit ENTRE-profiel is een succesvolle ondernemer iemand die los van een specifieke sectorgebonden context erin geslaagd is om succesvol een eigen zaak op te starten (of over te nemen) en die zaak in de eerste drie jaren stabiel uit te bouwen, zodat de fundamenten gelegd zijn voor een gezonde verdere uitbouw. Er wordt dus vertrokken van een KMO-ondernemer, die alleen of met een beperkt aantal medewerkers een eigen zaak start of overneemt. Dit profiel wordt dan ook naar voor gedragen als indicatief, maar niet exhaustief wat betreft ondernemerschapscompetenties:

- doorzettingsvermogen
- overtuigingskracht
- netwerken
- zicht op de markt
- inschatten van risico's
- klantgerichtheid
- besef van rendement
- verantwoordelijkheid
- besluitvaardigheid
- kansen zien
- toekomstgericht plannen

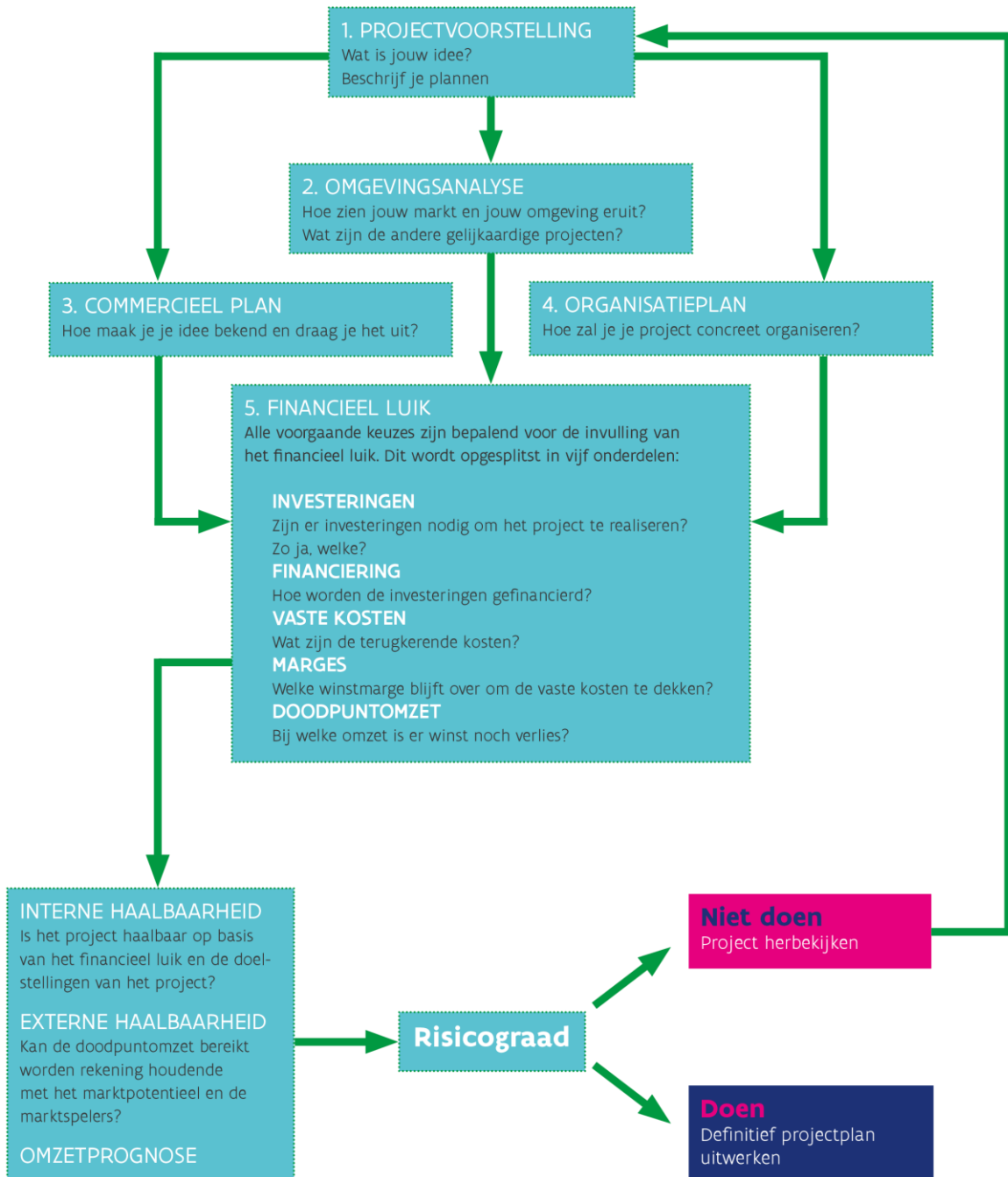
De stappen die gezet worden om te komen tot het opstarten van een onderneming kunnen op de volgende manier schematisch worden voorgesteld³:

---

¹ Overgenomen uit “Versterken van ondernemerschapscompetenties – Agentschap Innoveren & Ondernemen”.

² Resulteert uit het Entre-project uit 2006, i.s.m. het Centrum voor Sociale en ArbeidsPedagogiek van de K.U.Leuven. In 2015 werd een nieuw project gestart ‘upgrade ENTRE-Spiegel’, waarbij een wetenschappelijk onderzoek werd uitgevoerd op de eerste ENTRE-Spiegel. De ENTRE-Spiegel wordt wijdverspreid gehanteerd in Vlaanderen als een screeningsinstrument ter detectie van ondernemerschap. De ENTRE-Spiegel wordt onder meer gebruikt door de SYNTRA en wordt ingezet in projecten i.s.m. met VDAB bij werkzoekenden met interesse in ondernemerschap.

³ Overgenomen uit “Versterken van ondernemerschapscompetenties – Agentschap Innoveren & Ondernemen”.

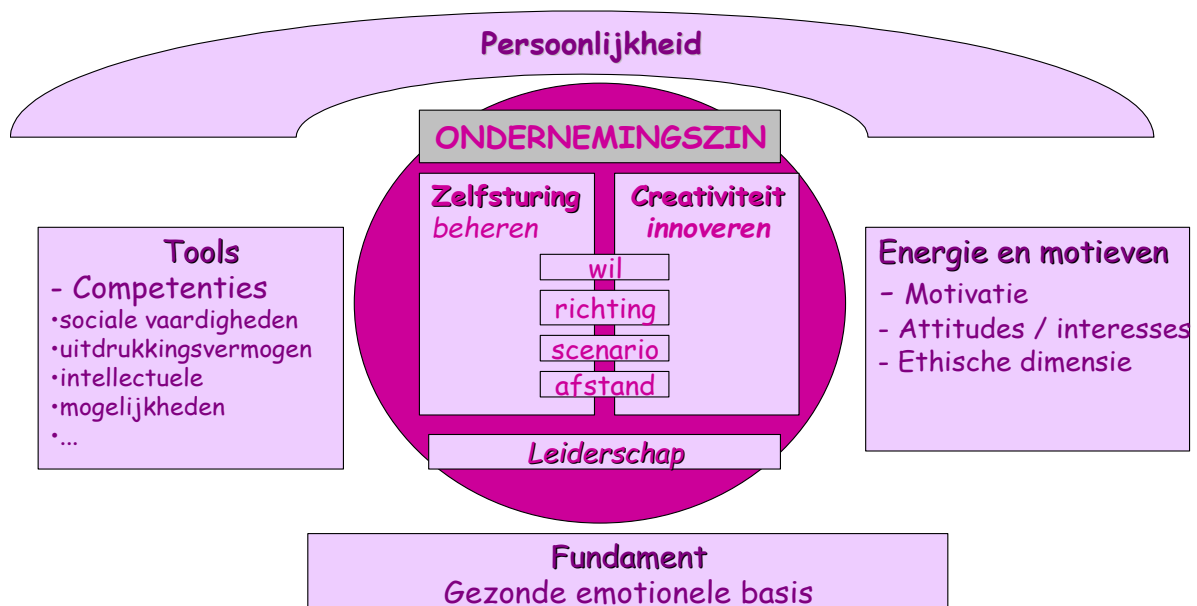

2.2. Ondernemingszin⁴

"Als we spreken over ondernemingszin bedoelen we het vermogen om initiatief te nemen, ideeën in een bepaalde context te ontwikkelen, doorzettingsvermogen, verantwoordelijkheidszin, durf, creativiteit en zelfsturing waarmee men ideeën in daden kan omzetten. Het omvat dus ook het plannen en beheren van projecten om doelstellingen te kunnen verwezenlijken."

Sommigen herleiden ondernemingszin meteen tot de enge betekenis van geld en big business. Wanneer we echter kijken naar de bovenstaande omschrijving dan brengt het ons meteen bij één van de meest essentiële opdrachten van onderwijs. Ondernemingszin biedt immers een meerwaarde voor elk individu, niet alleen in zijn of haar dagelijks leven thuis en in de maatschappij, maar ook om een bijdrage te leveren aan en kansen te grijpen binnen de school- en werkomgeving. Het gaat bijvoorbeeld over jongeren die met een voorstel op de proppen durven komen, die signaleren dat dit of dat op school anders zou kunnen... Met hun initiatief hebben ze impact op de omgeving. De klasgenoten, de leraar of zelfs het schoolbeleid kunnen er niet aan voorbij gaan... Ondernemingszin beperkt zich echter niet tot ideeën hebben. Ideeën vragen om gerealiseerd te worden. Daarvoor moet je doelgericht tot actie kunnen overgaan. Je moet weten hoe je je plannen zal waarmaken. Juist omdat het over een nieuw idee of initiatief gaat, ben je soms genooddaakt om in de omgeving op zoek te gaan naar niet-conventionele oplossingen om je plannen waar te maken.

Voor de operationalisering van ondernemingszin kan er worden geopteerd om te werken met het STEP-profiel⁵. Hieronder wordt dit profiel schematisch weergegeven. De kernelementen van het profiel zijn zelfsturing en creativiteit.

⁴ Overgenomen uit "Versterken van ondernemerscompetenties – Agentschap Innoveren & Ondernemen".

⁵ Laevers & Bertrands 2003. Voor meer informatie zie: "Ondernemingszin (h)erkennen".

2.3. Financiële educatie⁶

“Financiële geletterdheid is kennis van en inzicht in de financiële begrippen en risico's, en de vaardigheden, motivatie en het vertrouwen om deze kennis en inzicht toe te passen om effectieve beslissingen te nemen in een heel scala van financiële contexten, het financiële welzijn van individuen en de samenleving te verbeteren, en de deelname aan het economische leven mogelijk te maken.

---

⁶ Overgenomen uit het PISA-rapport

---

3. Krachtlijnen voor een aanpak

Los van de leerinhouden en de gekozen leerlijn kunnen de volgende **kernprincipes** als uitgangspunten meegenomen worden:

3.1. Activerende aanpak

“Werken aan ondernemingszin en ondernemerschap” vergt per definitie een activerende aanpak waarbij leerlingen zelf op ontdekking gaan, zelf oplossingen formuleren, zelf strategieën bedenken... De leraar neemt de rol op van coach waarbij de leerlingen stapsgewijs zelf hun eigen leerproces in handen nemen en evolueren naar meer zelfstandigheid.

Het brainstormen over creatieve ideeën en oplossingen; het opzetten van een planning; het gericht en correct opzoeken van (digitale) informatie; het toepassen van de informatie in het kader van hun eigen situatie en het toelichten van de gevonden oplossingen zijn activiteiten die de leerlingen meermaals zullen uitvoeren.

Uiteraard blijven korte instructiemomenten perfect mogelijk maar deze worden afgewisseld met diverse activerende en coöperatieve werkvormen waarbij leerlingen samenwerken en van elkaar leren.

3.2. Projectmatige aanpak

Een projectmatige aanpak waarbij er gewerkt wordt in functie van een concreet eindproduct, binnen duidelijke criteria en volgens een doordacht stappenplan is eigen aan “werken aan ondernemingszin en ondernemerschap”.

Projecten kunnen individueel of met kleine groepjes leerlingen maar ook op niveau van de ganse klasgroep of zelfs binnen de ganse school worden gerealiseerd.

Uiteraard hoeft een project niet steeds gelinkt te worden aan een specifiek vak. Vakdoorbrekende projecten bieden zeker mooie kansen op uitdagende projecten.

Een aantal externe organisaties bieden pasklare mogelijkheden en ondersteuning aan onder de vorm van wedstrijden, initiatieven...

3.3. Nadruk ligt op het verwerven van competenties

Centraal in het “werken aan ondernemingszin en ondernemerschap” staat het geïntegreerd verwerven van kennis, vaardigheden en attitudes in een toenemende mate van zelfstandigheid en complexiteit. Met andere woorden, het is niet de bedoeling het accent te leggen op 1 component, bijvoorbeeld enkel op kennis of enkel op attitudes.

Het verwerven van deze competenties gebeurt steeds in een betekenisvolle context. Aanvankelijk situeert deze context zich in de leefwereld van de leerling. Naarmate de leerling evolueert, verruimt de context. Een link met de studierichting van de leerling en zijn latere professionele mogelijkheden en / of zijn mogelijk vervolgonderwijs is zeker aangewezen.

3.4. Ondernemingszin en ondernemerschap is er voor iedereen

Werken aan ondernemingszin en ondernemerschap is geen exclusiviteit van de leerlingen economie en handelsrichtingen. Onze snel evoluerende maatschappij vraagt ondernemende jongeren in alle sectoren, zowel jongeren uit arbeidsmarktgerichte opleidingen als jongeren uit doorstromingsgerichte opleidingen. Elke leraar kan binnen zijn eigen vak ondernemingszin stimuleren. Daarnaast is het aangewezen dat meerdere leraren met een verschillende achtergrond, bij voorkeur in teamverband, gezamenlijk initiatieven opzetten rond ondernemingszin en ondernemerschap.

3.5. Evaluatie en rapportering

De evaluatie over “ondernemingszin en ondernemerschap” is gericht op het in beeld brengen van de mate waarin de leerling de competenties eigen aan ondernemingszin en ondernemerschap verworven heeft. Een louter cijfermatige evaluatie biedt de leerling en zijn ouders onvoldoende informatie om het groeigerichte karakter in beeld te brengen.

Een ontwikkelingsgerichte evaluatie en rapportering sluiten perfect aan bij de visie op “werken aan ondernemingszin en ondernemerschap”. Leerlingen evolueren immers maar mogen ook fouten maken. Leraargestuurde evaluaties zullen aangevuld worden met zelfevaluaties en peerevaluaties.

---

4. Leerlijn ondernemingszin en ondernemerschap

Het is aangewezen in de eerste en de tweede graad de nadruk te leggen op ondernemingszin. Ondernemerschap komt hier ook aan bod, maar in ondergeschikte mate. In de derde graad wordt naast ondernemingszin ook de focus gelegd op ondernemerschap.

Binnen het secundair onderwijs is het onmogelijk om aan alle competenties rond ondernemerschap met grote diepgang te werken. De ambitie in het secundair onderwijs beperkt zich enerzijds tot een kennismaking met de wereld van ondernemen en anderzijds tot het meegeven van prestartcompetenties. We spreken in dit verband bewust van prestartcompetenties. Als secundair onderwijs willen we jongeren bewust maken van het feit dat als ze in hun latere leven een onderneming willen opstarten, ze professionele ondersteuning nodig hebben. Daarnaast willen we jongeren laten kennismaken met de noodzakelijke ondernemerscompetenties zodat ze zichzelf correct kunnen inschatten en ze zich gericht kunnen bijscholen indien ze later een eigen onderneming wensen op te starten.

4.1. Eerste graad

4.1.1. Aanpak

In de eerste graad kan er aan **ondernemingszin** gewerkt worden door tijdens de lessen gebruik te maken van **activerende werkvormen** en door de leerlingen zelf kleinschalige **projecten**, aansluitend bij de leefwereld van de leerlingen, te laten uitwerken. Ook via het werken met vakoverstijgende projecten wordt er ingezet op ondernemingszin.

Belangrijk in deze context is een correcte interpretatie van het begrip project. In dit kader wordt een project omschreven als een opdracht waarbij de leerlingen vertrekken vanuit een probleemstelling of een opdracht. De leerling gaat ideeën bedenken over hoe ze dit probleem kunnen oplossen of deze opdracht kunnen vervullen. Vervolgens maken ze een planning op die ze aansluitend uitvoeren. De oplossing / eindproduct kan creatief worden ingevuld maar moet passen binnen vooraf afgesproken criteria. De leraar neemt hierbij een coachende rol op en de leerlingen nemen het leerproces mee in handen. Regelmatige evaluatie, zelfevaluatie en feedback staan centraal.

In de eerste graad beperkt het werken aan **ondernemerschap** zich tot een kennismaking met de wereld van de zelfstandige ondernemer. Belangrijk hierbij is dat de leerling kennis maakt met een brede waaier aan lokale bedrijven zodat de leerling zijn horizon verruimt. Zo kan er een bezoek gebracht worden aan enkele lokale ondernemers, kunnen lokale ondernemers (of ouders die ondernemer zijn) naar de klas worden gehaald of kunnen er bedrijfsbezoeken in de nabije omgeving van de school worden gepland.

Als school kan je een beroep doen op een externe partner als VLAJO die projecten als Talent4Event (eerder gericht op ondernemingszin) en Talentenstage (eerder gericht op ondernemerschap) aanbiedt. Een andere externe partner waar de school een beroep op kan doen, is de Ondernemende school (Stichting Onderwijs & Ondernemen – UNIZO) met haar project Techclass (eerder gericht op ondernemerschap) of je kan via UNIZO een ondernemer voor de klas uitnodigen (eerder gericht op ondernemerschap).

Als voorbereiding op ondernemerschap is het ook belangrijk dat leerlingen reeds in de eerste graad elementaire **financiële geletterdheid** meekrijgen. De nieuwe eindtermen die in voege treden vanaf 1 september 2019 sluiten in die zin perfect aan bij deze leerlijn. VLAJO biedt in dit kader “Kid@Bizz” aan, een project waarbij gefocust wordt op economische begrippen. Ook de website van Wikifin biedt leraren interessant ondersteuningsmateriaal om rond dit onderwerp uitdagend aan de slag te gaan.

4.1.2. Doelstellingen

Een school kan binnen haar leerlijn ondernemingszin en ondernemerschap de volgende doelen voor de eerste graad hanteren:

- **Ondernemerschap als carrièrekeuze**
  - Leerlingen geven voorbeelden van zelfstandige beroepen uit de omgeving en van beroepen als werknemer uit de omgeving.
  - Leerlingen schatten hun competenties met betrekking tot ondernemingszin in.
- **Van idee naar een projectplan**
  - Leerlingen genereren ideeën voor een opdracht / probleemstelling.
  - Leerlingen onderzoeken de wenselijkheid en uitvoerbaarheid van ideeën in relatie tot opgelegde criteria.
  - Leerlingen stellen een planning op om te komen tot een eindresultaat.
  - Leerlingen werken stapsgewijs en zelfgestuurd het gekozen idee uit.
  - Leerlingen hanteren aangereikte criteria en strategieën om onderbouwde keuzes te maken.
- **Starten met het project**
  - Leerlingen kunnen en durven communiceren met leraren, medeleerlingen, directie en / of ouders.
  - Leerlingen beoordelen het doorlopen proces en het eindresultaat op opgelegde afgesproken momenten en aan de hand van aangereikte criteria.
  - Leerlingen verklaren sterktes en zwaktes van het eindresultaat en het doorlopen proces aan de hand van richtvragen.

4.2. Tweede graad

4.2.1. Aanpak

De aanpak met betrekking tot **ondernemingszin** is sterk gelijklopend met de aanpak in de eerste graad. Uiteraard worden de contexten complexer, wordt de duurtijd van de projecten verhoogd en daalt de sturing door de leraren.

Met betrekking tot **ondernemerschap** kunnen er twee vervolgstappen worden gezet:

- Het contact met het bedrijfsleven wordt specifieker: bedrijfsbezoeken, contacten met (lokale) ondernemers... worden meer gericht naar het studieprofiel van de leerling.
- Leerlingen zetten eerste stappen in het zelfstandig runnen van een economisch project, gelinkt aan het studieprofiel van de leerling.

Naast bedrijfsbezoeken en contacten met ondernemers kan de school opnieuw terugvallen op

- de Ondernemende school (Stichting Onderwijs & Ondernemen – UNIZO): Techclass (eerder gericht op ondernemerschap);
- VLAJO: VlajoChallenge (ondernemerschap), JIEHA! (eerder gericht op ondernemingszin) of Talent4Event (ondernemingszin).

4.2.2. Doelstellingen

Een school kan binnen haar leerlijn ondernemingszin en ondernemerschap de volgende doelen voor de tweede graad hanteren:

- **Ondernemerschap als carrièrekeuze**
  - Leerlingen tonen met voorbeelden aan dat hun studierichting kan leiden tot een zelfstandig beroep en/of een beroep als werknemer.
  - Leerlingen schatten hun competenties met betrekking tot ondernemingszin in.
  - Leerlingen formuleren werkpunten om hun competenties met betrekking tot ondernemingszin te ontwikkelen.
- **Van idee naar een projectplan**
  - Leerlingen genereren ideeën voor een complexere opdracht / complexere probleemstelling.
  - Leerlingen onderzoeken de wenselijkheid en uitvoerbaarheid van ideeën in relatie tot opgelegde criteria.
  - Leerlingen stellen een planning op langere termijn op om te komen tot een eindresultaat.
  - Leerlingen werken stapsgewijs en zelfgestuurd het gekozen idee uit.
  - Leerlingen hanteren aangereikte criteria en strategieën om onderbouwde keuzes te maken.
- **Starten met het project**
  - Leerlingen kunnen en durven communiceren met leraren, medeleerlingen, directie, ouders, lokale zelfstandigen, externe organisaties...
  - Leerlingen beoordelen het doorlopen proces en het eindresultaat op opgelegde afgesproken momenten.
  - Leerlingen verklaren sterktes en zwaktes van het eindresultaat en het doorlopen proces.

4.3. Derde graad

4.3.1. Aanpak

In de derde graad is het aangewezen om ondernemingszin en ondernemerschap **geïntegreerd** aan te bieden. De school kan er voor kiezen om deze doelstellingen te realiseren via een fictieve opdracht of via het uitvoeren van een reëel project.

Kiest de school voor de tweede optie is het zeer sterk aangewezen beroep te doen op hetzij VLAJO (mini-onderneming of studentenbedrijf.be) of de Ondernemende school (Stichting Onderwijs & Ondernemen – UNIZO) (leeronderneming).

De Ondernemende school biedt ook Plankgas aan (een fictieve opdracht of gekoppeld aan de leeronderneming) en Masterclass waarbij de jongeren zich buigen over een uitdaging uit hun omgeving (eerder gericht op ondernemingszin). Ze biedt eveneens workshops aan om de leerlingen te stimuleren op het vlak van ondernemingszin en ondernemerschap (Project op Maat).

VLAJO organiseert ook Innovatiekampen die zich vooral richten naar ondernemingszin. Daarnaast biedt VLAJO ook voor de derde graad Talent4Event aan.

4.3.2. Doelstellingen

Om de einddoelstelling voor het secundair onderwijs te bereiken (kennismaking & prestartcompetenties), kunnen de volgende doelstellingen als uitgangspunt dienen:

- **Ondernemerschap als carrièrekeuze**
  - Leerlingen wegen de keuze af tussen een zelfstandig beroep of een carrière als werknemer.
  - Leerlingen schatten hun ondernemerschapscompetenties in en lichten hun resultaat toe.
  - Leerlingen formuleren voorstellen om hun ondernemerschapscompetenties verder te ontwikkelen.

- **Van idee naar een projectplan**

- Leerlingen ontwerpen een projectvoorstel waarbij het idee en de plannen worden toegelicht.
- Leerlingen voeren een omgevingsanalyse uit waarbij er aandacht is voor de markt, de omgevingen en andere marktspelers.
- Leerlingen stellen een commercieel plan op.
- Leerlingen werken een organisatieplan (Wie doet wat?) uit waarbij de concrete organisatie duidelijk wordt.
- Leerlingen ontwerpen een financieel plan:
  - Leerlingen geven aan of investeringen nodig zijn en sommen deze op (indien van toepassing).
  - Leerlingen maken een overzicht over hoe de investeringen worden gefinancierd (indien van toepassing).
  - Leerlingen hebben zicht op de (jaarlijks) terugkerende kosten.
  - Leerlingen bepalen welke winstmarge overblijft.
  - Leerlingen bepalen het break-even-punt (indien van toepassing).
  - Leerlingen gebruiken een methode om zicht te hebben op inkomsten en uitgaven.
  - Leerlingen maken een omzetprognose.
- Leerlingen maken een inschatting van de haalbaarheid van hun project.

- **Starten met het project**

- Leerlingen communiceren over hun project: resultaten, proces, sterktes, zwaktes, (persoonlijke) reflecties...
- Leerlingen geven aan door wie ze zich kunnen laten ondersteunen voor het opstarten van een onderneming.
- Leerlingen kunnen en durven communiceren met ondersteunende partners.
- Leerlingen evalueren hun project en sturen bij indien nodig.

---

5. Uitrusting

Lessen waar gewerkt wordt aan ondernemingszin en ondernemerschap gaan door in een lokaal waar activerende werkvormen en het gebruik van ICT mogelijk zijn.

In het lokaal is er projectiemogelijkheid en zijn er computers / laptops / tablets / ... beschikbaar met internetverbinding.

---

6. Ondersteunend materiaal

---

1. Ondernemerschap als carrièrekeuze

- Kiezen tussen zelfstandig ondernemen of een carrière als werknemer
  - www.vlajo.org: met het project '**Ondernemers voor de klas**' richt Vlajo zich vooral tot de leerlingen van de 3de graad secundair onderwijs. Leerlingen krijgen enerzijds zicht in de verwachtingen van bedrijven en noodzakelijke vaardigheden om succesvol in een bedrijf mee te draaien. Anderzijds hoopt Vlajo met dit project ondernemende jongeren warm te maken om een eigen onderneming op te starten.
  - www.ondernemendeschool.be: via het project '**Techclass**' brengt de klas een bezoek aan een bedrijf. Hierdoor krijgen leerlingen meer zicht op het reilen en zeilen binnen een onderneming. Techclass richt zich tot alle graden van het secundair onderwijs.
- Zelftest ondernemingscompetenties
  - <http://ondernemingszin.ugent.be>. Met deze gratis online screeningstest kunnen de leerlingen nagaan in welke mate zij over ondernemingszin beschikken.
  - www.entrespiegel.be is een wetenschappelijk onderbouwde tool die ondernemersvaardigheden in kaart brengt. Entrespiegel wordt gebruikt als een zelfreflectie instrument. Om een volledig beeld te krijgen voorziet Entrespiegel ook in de mogelijkheid dat vrienden en/of familie mee vorm geven.
  - Met de ondernemerstest van UNIZO (<https://www.unizo.be/starters/ondernemerstest>) kunnen leerlingen aan de hand van een 20-tal vragen hun kennis testen over uiteenlopende facetten van het starten van een eigen zaak.
  - Leerlingen kunnen hun Entrepreneurial Index ontdekken via <https://entrepreneurscan.com/be/> Deze gratis e-tool laat hen ook toe hun resultaten te vergelijken met anderen.

2. Van idee naar een projectplan

- Ideeën genereren voor een opdracht/probleemstelling/project
  - mindmapping
    - <https://stormboard.com> is een gratis, online white board dat bestaat uit digitale post-its. Deze tool laat gemakkelijk toe om foto's, teksten, video's, ... toe te voegen.
    - Gratis tools om digitale mindmaps te maken:
      - www.mindmeister.com
      - www.xmind.net
      - www.mindomo.com
  - Bono-denk-hoeden:
Edward De Bono bedacht een eenvoudige, maar effectieve techniek die leerlingen kan helpen om in groep tot betere beslissingen te komen:
<http://www.ikinnover.be/debono>
  - Brainstormen aan de hand van synoniemen: <https://synoniemen.net>
  - Verzamelen van ideeën: GPS-Brainstormkit van FLANDERS DC:
<https://www.flandersdc.be/nl/gids/tools/gps>
- Communiceren over de keuzes, voorstellen van het idee, plan of project
  - Op de website www.ikinnover.be staat een link naar het Universal Design model als bedrijfsstrategie.

- Een gelijkaardig canvas is terug te vinden op de website van FLANDERS DC (www.flandersdc.be/nl/gids/tools/business-model-canvas) waar aan de hand van 9 bouwstenen leerlingen hun idee omzetten in een businessmodel.
- Is mijn idee, plan, project haalbaar?
  - Op de website van de Vlaamse Overheid, Agentschap innoveren en ondernemen (www.vlaio.be) staat het **Startkompas** ter beschikking: een instrument om de haalbaarheid te onderzoeken. Startkompas bestaat uit 2 delen:
    - een beschrijvend luik: projectvoorstelling, een omgevingsanalyse, een commercieel plan en een organisatieplan
    - een financieel luik (financieel plan).
  - Bij de publicatie van Vlaio staat een handige gids voor starters (<https://vlaio.be/nl/publicaties/mijn-eigen-zaak-starten-met-kennis-van-zaken>) ter beschikking. In dit dossier vinden de leerlingen een mooi overzicht van verschillende stappen en veel nuttige informatie.
  - De website van UNIZO (www.unizo.be) biedt veel informatie voor startende ondernemers. Een handige tool is de 'startsimulator' om het ondernemingsplan te schrijven.
  - Op www.ondernemendeschool.be vindt je de link naar Plan(k)gas: de ondernemingsplanwedstrijd georganiseerd door UNIZO.
  - Ook VLAJO (www.vlajo.org) biedt ondersteuning bij de opmaak van een ondernemingsplan via diverse projecten.

3. Starten met het project

- Communicatie

Het canvasmodel van FLANDERS DC helpt leerlingen te communiceren over hun idee, project of plan: www.flandersdc.be/nl/gids/tools/business-model-canvas

- Financiering /subsidies

- Op de subsidiedatabank van Vlaio (<https://www.vlaio.be/nl/subsidies-financiering/subsidiedatabank>) vinden leerlingen informatie over subsidies en financieringsmaatregelen voor ondernemingen.
- Op de website van Vlaio vindt men meer informatie over de diverse mogelijkheden om (jonge) starters te ondersteunen: <https://www.vlaio.be/nl/begeleiding-advies/start>

- Projecten

Leerlingen kunnen – al dan niet virtueel – hun eigen project starten. Hiertoe zijn diverse mogelijkheden (alfabetische volgorde):

- www.cofep.be: oefenfirma
- www.vlajo.org: met projecten zoals o.a. Talent4Event, Jieha!, Vlaio Challenge, Minionderneming, Studentenbedrijf, Innovatiekampen, ...
- www.unizo.be: met projecten zoals de leeronderneming, Techclass, Plan(k)gas, Masterclass en Project op maat, ...

4. Financiële educatie

www.wikifin.be